

SODAN HENKI-KAUNIS JA RUMA

TALVISOTA

WSOY

TUOMAS TEPORA

TUOMAS TEPORA

Sodan henki

Kaunis ja
ruma talvisota

WERNER SÖDERSTRÖM OSAKEYHTIÖ
HELSINKI

© TUOMAS TEPORA JA WSOY 2015

ISBN 978-951-0-40166-8

PAINETTU EU:SSA

SISÄLLYS

- Suistamo, myöhäissyksy 1939 7
Myyttinen talvisota 12
Tunteiden historiaa 17

I HERMOSODAN HENKI

- Uhmalla pelkoa vastaan 23
Taistelu kansalaisten mielialoista 32
»Ei tuumaakaan» 48
Epävarmuuden aika – sota ratkaisuna? 61
Kuka haluaa alueluovuttajaksi? 86
Ylimääräisten kertausharjoitusten henki 92

II HENGEN HUIPULLA

- 30.11.1939 107
Pelkoa ja voitonuskoa 125
Hengennostatusta ja propagandaa 140
Sulautumista ja surua 148
Kansakunnan uusi syntytarina? 165
»Toisen maailmansodan Belgia» 174
Synnyinmaa kutsuu 186

III HENGEN POHJAVIRTAUS

- Epäluuloa ja vakoojapöpöjä 197
Outoja valoja ja puuhia 205
Kiittämättömät evakot ja ahneet isännät 214
Mistä on sota-ajan huhut tehty? 232

IV HENGEN ALASAJO

- Epäilyä ja uskon vahvistusta 241
Suur-Suomi-unelmista tynkä-Suomeen 257
13.3.1940 271
Häpeän syntipukit 277
Rintama kohtaa kotirintaman 298
Jälkikuva 308
- Kiitokset 315
Viitteet 316
Lähteet ja kirjallisuus 344
Henkilöhakemisto 366

SUISTAMO, MYÖHÄISSYKSY 1939

LOKAKUUN PUOLIVÄLIN lauantai-iltana 1939 Laatokan pohjoispuolen pitäjiä vaivasi kolea ja sateinen syyssää. Hämekosken tehdastaajaman työväentalossa Harlussa oli kuitenkin lämmin, ja rakennus säteili valoa ulos maaseudun tehdasyhdyskunnan pimeyteen. Työväenyhdistys oli järjestänyt perinteiset tanssit ja orkesterimusiikki kantautui myös ulos sateeseen hetkeksi viilentymään tulleiden nuorten miesten ja naisten korviin. Myös itäisestä naapuripitäjästä Suistamosta oli saapunut nuorisoa viettämään railakasta viikonlopun aloitusta. Suistamo kuului vanhastaan ortodoksienemmistöiseen Raja-Karjalaan, johon vielä paria vuosikymmentä aikaisemmin suomalaiset kulttuuri-piirit tekivät toiviomatkoja alkuperäisen karjalaisuuden löytämisen toivossa. 1930-luvun loppuun mennessä alueen eksoottisuus oli jo vähentynyt itsenäisen Suomen yhdenmukaistamisen seurauksena, ja kulttuurisesti itäkarjalaista väestöäkin oli enää kaksi kolmannesta. Monissa kylissä he olivat toki selvä enemmistö.

Hämekosken iltamissa kesäheilaansa tanssittanut 18-vuotias Hannekin kuului tähän »suomalaistuneeseen» karjalaisväestöön. Hänen isänsä oli paikallinen työväenaktiivi ja sosiaalidemokraattien kunnantaltutettu. Suistamossa ei ollut lainkaan luterilaista seurakuntaa, vaan viereisestä Soanlahdesta hoidettiin paikkakunnan luterilaisten asiat. Vaikka Hanneksen perhe oli ortodoksinen, Hanneksen isä oli 1930-luvun puolivälissä suomenmielisen luterilaispapin kehotuksesta suomentanut sukunimensä Suistamossa yleisestä Ryyministä Rajasärkäksi. Tuolloin Suomessa kampanjoitiin Raja-Karjalan venäläisperäisten sukunimien kansallistamisen puolesta.¹ Suomalaisessa nationalismissa ihannoitu, monimuotoinen karjalanheimo oli hyvää vauhtia sulautumassa muuhun Suomeen, jo ennen kuin alueen väestö joutui irtautumaan juuriltaan lopullisesti.

Suomessa oli 1930-luvun lopulla eletty nousukautta, ja maata hallitsi ensi kertaa punamultahallitus. Vaurauden lisääntyessä ja myös jakautuessa tasaisemmin osa työväestä oli alkanut yhä avoimemmin omaksua ja määritellä uudelleen aiemmin porvarillisiksi miellettyjä kansallisia arvostuksia ja symboleja. Ennen kaikkea kuitenkin sisällissodan jakolinja oli alkanut hitaasti hämärtyä, vaikka kommunistien julkinen toiminta oli edelleen kiellettyä. Yhteiskunnan katse suuntautui tulevaisuuteen, ei enää menneisyyteen. Jos tuohon aikaan olisi mitattu mielihipebarometrejä, ennen syksyä 1939 kansalaiset olisivat varmaankin osoittaneet luottamusta omaan tulevaisuuteensa.

Lokakuun iltaan saakka syksy Raja-Karjalassa olikin kulunut tavanomaiseen tapaan. Pientilojen syystyöt oli saatettu päätökseen. Vaikka yleinen ilmapiiri ja lehdistä luetut ja radiosta kuullut uutiset Suomen ja Neuvostoliiton välisistä neuvotteluista olivat herättäneet levottomuutta, sotaan ei oikein tahdottu uskoa. Ei, vaikka Hannesta ja seudun valveutunutta työväkeä ärsyttikin joidenkin suojeluskuntalaisten ja oikeistolaisten uho suuren naapurin edessä. Ei suuri Neuvostoliitto kuitenkaan lähtisi sotimaan pientä Suomea vastaan, ajatteli sosiaalidemokraattisen kodinperinnön saanut mökin poika.

Kymmenen aikaan illalla tango Hämekosken työväentalossa lakkasi äkisti kesken tanssin. Tanssiparien kysyvät katseet kohtasivat orkesterin edessä seisovan suojeluskuntalaisen, joka komensi hiljaisuutta saliin. Tanssiparit vastasivat vaatien soitannon jatkamista tömisyttelemällä rytmikkäästi jalkojaan. Suojeluskuntapuku työväentalossa ei muutenkaan virittänyt ihmisiä vastaanottavalle taajuudelle, sillä parinkymmenen vuoden takaisen sisällissodan kyseiselle univormulle antama lataus oli säilynyt hyvin työväen yhteisöllisessä muistissa, vaikka 1930-luvun loppua sävytti muuten yhteiskunnallinen liennytytys. Suojeluskuntalainen huusi hiljaisuutta, ja paikalle ilmestynyt toinen univormupukuinen alkoi nimeltä huutaen jakaa liikekannallepanomääräyksiä miehille. Hannes ei ikänsä puolesta vielä joutunut kuulemaan omaa nimeään, mutta monet vanhemmat miehet määrättiin kokoontumaan rautatieasemalle. Vielä nuoren illan tunnelma oli pilalla eikä tanssien jatkamisesta enää yrityksistä huolimatta tullut mitään. Hanneskin joutui pettymyksekseen pyöräilemään kotipitäjän puolelle poikaseurassa, kun tanssipari oli hälyn ja pienen jännityksen keskellä kadonnut.

Vasta seuraavana päivänä pojille selvisi, että kaikki reserviläiset oli kutsuttu aseisiin, ylimääräisiin kertausharjoituksiin, niin kuin loppusyksyn liikekannallepanoa Moskovan neuvottelujen aikana kutsuttiin.

Rajaseudun maaseutupitäjissä jouduttiin valmistautumaan talven tuloon naisvaltaisissa kylissä, kun reserviläiset harjoittelivat itärajan tuntumassa. Suistamosta itään, rajanpinnassa Salmassa osa siviileistä alkoi valmistautua sodan mahdollisuuteen kaivamalla alkeellisia korusuja pihapiireihin. Koulut lopettivat toimintansa ja nuoremmat seudulle työn perässä muuttaneet opettajat pakkasivat tavaransa ja siirtyivät länteen.² Kaikesta huolimatta vallitseva mielipide piti koko loka–marraskuun ajan konfliktia edelleen epätodennäköisenä. Kuitenkin tietynlainen fatalistinen uhmahenki valtasi monet kylänmiehistä ja -naisista, löytyipä Hanneksen kotipitäjästä Suistamosta niitäkin, jotka näyttivät nauttivan sapelinkalistelusta ja näkivät sodan ainoana, jopa jollakin tavoin toivottavana mahdollisuutena nyt, kun aseisiin oli jo tartuttu.

Nämä ääri-isänmaallisuuteen taipuvat ihmiset muodostivat äänekään vähemmistön, tai siltä Hanneksesta ainakin jälkeinpäin tuntui. Väinö Tannerin rauhanvälityskykyihin luottanut Hannes piti näitä ylimalkaisesti määrittelemiään piirejä vaarallisina sodanlietsojina vuosikymmeniä myöhemmin, kun hän palasi muistoissaan myöhäissyksyn ja alkutalven 1939 tapahtumiin. Hänelle talvisodan alkupäivät marraskuun vaihteessa muodostuivat kokemukseksi, joka muovasi hänen asenteitaan ja tuntemuksiaan sotaan, paljon puhuttuun, koettuun ja propagoituun talvisodan henkeen sekä moneen muuhunkin asiaan ennen ja jälkeen marraskuun 30. päivän 1939.

Suistamon suojeluskunnalle oli tullut jokunen ilmianto joulukuun alkupäivinä vihollisuuksien alettua. Eräs reserviläinen oli tavattu omavaltaiselta lomalta levittämässä tappiomielialaa ja »pelottelemassa naisväkeä».³ Tällaisessa ei ollut mitään poikkeuksellista, sillä kansalaisia oli valmisteltu ilmoittamaan viranomaisille kaikesta epäilyttävästä – ja kansalaiset ilmoittivat. Yhteishengen viljelyllä oli kuitenkin kääntöpuolensa, sillä ihmiset saattoivat käyttää tilannetta hyväkseen ja käräyttää paikallisia vihamiehiään ja -naisiaan. Kaikessa yksituumaisuudessa ei kaikkia kalavelkoja annettukaan anteeksi. Suistamon kirkonkylältä oli Neuvostoliiton rajalle matkaa puolen sataa kilometriä, joten vain pitäjän itäosat evakuoitiin kokonaan noin puolitoista viikkoa sodan alkamisen

jälkeen. Tästä huolimatta koko pitäjä kuului joulukuun alusta saakka sotatoimialueeseen, jossa järjestystä valvoi sotilaspoliisi. He saivat joulukuun alkupäivinä ilmiannon kahdesta evakuointia valmistelleesta työvelvollisesta, isästä ja pojasta, joita väitettiin vakoilijoiksi. Työvelvollisiksi määrätty Hannes ja hänen isänsä pidätettiin iltamyöhällä ja kuljetettiin kansakoululle, jossa heidät erotettiin toisistaan. Jossakin vaiheessa muutaman päivän pidätyksen ja kuulustelujen lomassa Hannes luuli huudoista päätellen isäänsä kidutettavan ja tunki jo murtuvansa, vaikka ei ymmärtänyt lainkaan, mistä häntä syytettiin. Kuulustelijat väittivät Hannekselle tämän isän jo tunnustaneen ja kehottivat Hannestakin laskemaan taakan pois harteiltaan. Jotenkin hän ymmärsi, että epäilyt liittyivät hänen elokuussa työväentalon iltamien jälkeen tekemäänsä matkaan Neuvostoliiton rajan tuntumaan. Hänhän oli vain päässyt saatile ja kesäheila asui rajan pinnassa, näin hän myöhemmin kirjoitti kokemuksistaan.

Hannes pysyy lujana eikä myönnä mitään – eihän ole mitään myönnettävää. Yön pimeinä tunteina Hanneksen viha sotilaspoliisia kohtaan kasvaa. Viimeistään tässä vaiheessa hänen kertomustaan seuratessa voinee hyvällä omalla tunnolla heittää hyvästit tapahtumahistorialliselle varmuudelle ja seurata sen sijaan hänen kokemusmaailmaansa muovanneita tunteita, sitä miten hän koki tuon kansalliseksi avainkokemukseksi kenties oikeutetustikin nostetun sodan alkamishetken, josta on kirjoitettu jopa kirjoja.⁴ Kun sotilaspoliisit tuovat vangiksi jääneen venäläisdesantin kansakoululle, Hannes kokee voitonriemua, kun venäläinen kertoman mukaan potkaisee erästä sotilaspoliiseista. Hannes asettautuu venäläisen puolelle vangitsijoitaan vastaan.

Sitten yhtäkkiä sekä isä että poika vapautetaan ilman syytteitä ja Hannes kuulee isältään, ettei tätä ole millään tavoin kidutettu. Vakoilusyyte paljastuu – mikäli uskominen on Hanneksen kertomusta – naapurien perättömäksi ilmiannoksi. Pitkän linjan vasemmistolaisten ja rauhanaatteen kannattajien puheet ovat ärsyttäneet kyläläisiä. Isä lähtee evakkoon ja poika jää työkomppaniaan. Lopulta hän taistelee rintamamiehenä jatkosodan loppuun saakka, mutta molemminpuolinen epäluulo Hanneksen ja virkavallan välillä säilyy.

Ennen tarinan loppukäännettä lienee paikallaan huomioida, ettei muistitietoa kannata käyttää aukottoman tapahtumahistorian koos-

tamiseen. Sen sijaan parhaimmillaan se kertoo siitä, kuinka ihmisten asenteet ovat muotoutuneet ja kuinka he ovat maailmaan asettautuneet. Joka tapauksessa Hanneksen kertomuksessa kuulusteluja johtanut upseeri paljastaa epäilylle kaksikolle ilmiantajien nimet, jotka isän oli helppo arvata. Sodan vielä kestäessä paha saa palkkansa, samaan tapaan kuin sisällissodan punaisten sotien välisessä perinteessä valkoiset, tuomiotta jääneet pahantekijät kärsivät loppuelämässään. Toinen Rajasärkkien ilmiantajista kuolee jo talvisodan aikana rintamalla tykistökeskityksessä: »miehessä ei löytynyt naarmun naarmua, mutta henki oli paennut». Toinen ilmiantajista joutui odottamaan kohtaloaan jatkosodan jälkeiseen syksyyn, jolloin evakkotaipalele joutunut ilmiantaja löytyi hirttäytyneenä pohjalaisesta ulkokuuussista.⁵

Talvisodan alkuhetken kuvaus on modernia kansanperinnettä, sukua »missä olit kun jotakin merkittävää tapahtui» -kertomuksille sillä merkittävällä erotuksella, että se on kaikille sen hetken eläneille aivan eri tavalla totta kuin vaikkapa 9/11:sta kuuleminen. Liki jokainen sodan alun elänyt voi tavalla tai toisella osallistua kertomukseen ensimmäisistä pommituksista, kesken jääneestä koulupäivästä tai taisteluun lähdöstä, lukemattomien tunteiden kirjosta. Ne ovat samalla genren mukaisia kuvauksia, joissa oma henkilöhistoria sovitetaan yhteisössä jaettuihin kertomuksiin. Talvisotaan kuuluu puolustustahdon ja yhteishengen kuvailu sekä henkilöhistoriallisella että kansakunnallisella tasolla. Tämäkin teos osoittaa, ettei kyseinen kertomus ole vailla pohjaa. Hannes Rajasärkän muistijälki talvisodan alkamisesta ei silti sovi tähän muottiin. Ihmisten välisen yhteisyyden sijasta sen kantavana voimana on ihmisten välinen epäluulo, ja tarinassa hyvät ja pahat ovat vaihtaneet paikkoja. Tunnekokemuksena se on silti aivan yhtä totta ja tarinana kenties jopa parempi kuin talvisodan perinteiset, monin verroin runsaslukuisemmat alkamiskertomukset.

MYYTTINEN TALVISOTA

TALVISOTA ON SUOMALAISEN muistokulttuurin kivijalka. Se on pyhä ja juuri siksi niin helposti häväistävässä. Pienetkin säröt kokonaiskuvassa voivat edelleen saada painoarvoaan suuremman merkityksen julkisuudessa. Eri yhteiskunnalliset toimijat myös politisoivat ne helposti, vaikka monet sota-ajan tunnekokemukset ja yhteiskunnalliset ilmiöt ovat jopa korostuneen epäpoliittisia verrattuina rauhanaikaan. »Talvisodan henki» lienee yksi käyttökelpoisimmista politiikan ja propagandan työkaluista ja iskulauseista. Sitä viljellään nyky-Suomessakin. Käsite syntyi jo talvisodan aikana ja välittömästi sen jälkeen, ja esimerkiksi jatkosodan aikana talvisodan yksimielisyyteen vetoaminen oli propagandassa tavallista. Talvisota oli lyhyt, joten sotaväsymyksestä rintamalla ja kotirintamalla ei ehditty kärsiä samassa määrin kuin jatkosodassa. Sota-aika mustan pörssin kauppoineen ja muine eriarvostavine ilmiöineen ei ehtinyt kokonaan muuttua puuduttavaksi arjeksi, niin kuin jatkosodan aikana. Monien mielissä tämä lisäsi talvisodan kokemusten poikkeuksellisuutta.

Tämä teos ei murskaa myyttiä talvisodan hengestä, sillä sitä ei voi tutkimuksen keinoin murskata. Se on enemmän uskon asia, joka kahvipöytäkeskusteluissa johtaa helposti hedelmättömään eipäs-juupasväittelyyn. Sen sijaan kyseisen yhteishengen rakentumista ja rakentamista voi tutkia, niin kuin myös sen hajoamista ja hajottamista. Näihin yhteiskunnallisiin ja ryhmäpsykologisiin ilmiöihin liittyviä myyttejä voi ja pitää tarkastella kriittisesti aivan niin kuin sitäkin tosiasiaa, että kokemus vahvasta yhteisyydestä ihmisten välillä oli monille vavisuttava kokemus, myyttinen sanan toisessa ja kenties syvällisemmässä merkityksessä.

Mahdollinen käsitys talvisodan poliittisesta yksimielisyydestä on helppo murskata saman tien. Vangittuna ei ollut lopulta kuin pari sataa

valtion vaaralliseksi katsomaa henkilöä, eikä eduskunnassa kuultu kuin yksi yleisestä taistel- ja puolustustahtoisesta linjasta poikkeava mielipide sodan syttymispäivänä, sekin korostuneen rauhantahtoinen.⁶ Kuitenkin ristivetoa esiintyi. Varpaisjärveläinen työväenaktiivi ja talvisodan rintamamies Jukka Savolainen ei ollut ainoa, joka muutama vuosikymmen sodan jälkeen vanhoja muistelllessaan ei – poliittista vastarintaa ilmentäen – suostunut ymmärtämään laisinkaan sitä, mitä »talvisodan henki» merkitsi: hänelle se oli »aivan ’hepreaa’». Samaan hengenvetoon hänkin tosin muisti surkutella raskaita rauhanehtoja, evakkojen kohtaloa ja Ruotsin saamattomuutta Suomen auttamisessa.⁷ Kaikkien vankilassa sotien välisenä aikana istuneiden kommunistien katkeruus vallanpitäjiä kohtaan ei suinkaan lakannut talvisotaan. Verbaalisia kuolemantuomioita jaeltiin myös työväen luokkapettureille, jotka osallistuivat sotaponnistukseen.⁸ Nämä kaikki olivat talvisodan avainkokemuksia, poliittisia ongelmia ja keppihevosta oman sanoman esille tuomiseksi.

»Talvisodan hengessä» tehtiin itse asiassa hyvin paljon politiikkaa aina työmarkkinajärjestöjen välisestä sopimuksesta suojeluskuntien ja sosiaalidemokraattien johdon välisiin sopimuksiin, joista jälkimmäinen ei saanut tavallisten työläisten kannatusta. Poliittinen yksimielisyys oli talvisodan propagandaa, mutta siinäkin oli erilaisia painotuksia ja nyansseja. Talvisodan henkeä on siis mahdollista käsitellä voittopuolisesti poliittisena ilmiönä, niin kuin sotaa välittömästi edeltänyt ja sen aikainen yhdistyminen helposti historiantutkimuksessakin ymmärrettään. Poliittisen liennytyksen tausta oli 1930-luvun lopun punamultahallituksessa, taloudellisessa nousukaudessa ja ulkopoliitiikan sanelemissa tiivistymisessä puolustusasemiin.⁹ Näitä piirteitä ei olekaan syytä unohtaa. On kuitenkin pidettävä mielessä, että talvisodan henki ei merkinnyt kaikille ihmisille ja yhteiskuntaryhmille samaa asiaa. Joillekin se oli hurmahenkistä isänmaallisuutta, toisille fatalistista kodin ja yhteiskuntajärjestelmän puolustustahtoa ja eräille vaikkapa neuvotteluvaltti: mitä me saamme, kun osoitamme isänmaallisuuttamme? 1930-luvun lopussa alkaneeseen yhteiskunnallisen ilmapiirin muutokseen sisältyi itsessään kuitenkin vahva tunnelataus, joka kiteytyi vuoden 1918 jakolinjojen asteittaisessa uudelleen tulkinnassa yhteiseksi eikä erottavaksi tragediaksi: osapuolten välissä ei enää ollutkaan vallihautaa, kirjoitti

vasemmistointellektuelli Atos Wirtanen vuonna 1938.¹⁰ Poliitiikka kietoutui osaksi talvisodan kokemuksesta, viranomaisten harjoittamaa tarkkailua, propagandaa ja erityisesti sodan jälkimainetta, mutta se mikä tästä kokemuksesta lopulta teki erityistä aikalaisten mielissä, oli kuitenkin sen epäpoliittisuus.

Talvisodan henki oli ennen kaikkea vahva tunnekokemus, joka las-tasi ihmisiä samaan veneeseen poliittisista erimielisyyksistä huolimatta. Kun vapaudumme poliittisen yksimielisyyden näkökulmasta, avautuu lähteistä etemme kuva ihmisistä suuttumuksen ja vihan puuskissa, heitä yhdistävästä ja erottavasta surusta, epätietoisuudesta ja villeistä huhuista, vanhakantaisten kunnian ja häpeän renessanssista sota-ajan poikkeusoloissa sekä jopa arveluttavasta ilosta ja ylevöitymisestä sodan poikkeustilassa. Muun muassa näistä aineksista rakentunut kokemus ei ollut kovin pitkäaikainen, mutta kuten tässä teoksessa huomaamme, se sai monimuotoisia ja toisinaan hyvin käsin kosketeltavia ja eri yhteis-kuntaluokkia ylittäneitä muotoja. Särötön tämä kokemus ei ollut mis-sään vaiheessa. Siihen kuului syyllistämistä, normeista poikkeamista, ihmisten välistä epäluuloa ja hyväksikäyttöä, kieliriitoja ja erilaisuuden kammoa, jota nykyään kutsuttaisiin rasismiksi. Kun puolustustaiste-luun virittynyt yhteiskunta palasi maan pinnalle maaliskuun jälkipuo-lella 1940, alkoi armoton hengen alasajo ja syyllisten nimeäminen. Tässä prosessissa puoluepoliittiset mielipiteet sekoittuivat iloisesti keskenään samalla, kun arkinen politikointi ihmisten mielipiteen muodostajana ja ihmisten välisten rajojen määrittäjänä teki paluuta. Tällöin valta-julkisuus alkoi vedota »talvisodan henkeen» poliittisena iskulauseena, johon liittyi myös nostalginen lataus. Mihin tunne on kadonnut? Miten sen voisi luoda uudelleen? Tätä talvisodan ja välirauhan ajan prosessia ennen sodan jatkumista kesällä 1941 yhdistivät vahvat mutta ristirii-taiset tunnekokemukset sekä yhteiskunnallisten intohimojen tarkkailu ja kontrolli.

Talvisodan henki tai ihme liitetään usein armeijan yhteishenkeen. Kun olen keskustellut ihmisten kanssa aiheesta, se yleensä ponnahtaa ensimmäisenä keskustelukumppaneiden mieliin. Lähteiden valossa on kuitenkin todettava, että se kokemus, jota hengeksi on kutsuttu, oli pit-käلتi rintaman takainen ilmiö. Rintamamiehet ottivat toki osaa tähän kokemukseen ja sen purkautumiseen monilla eri tavoilla, mutta rin-

tamaolosuhteet olivat, niin kuin monet tutkimukset ovat todenneet, sen verran poikkeukselliset, että »talvisodan hengen» tai sen puutteen todistelu rintamamiesten keskuudessa kuulostaa hiukan omituiselta. Silloin kun rintamamiehet itse pyrkivät tapailemaan tunnetta, merkitsi se yleensä sitä että tovereita ei haluttu jättää pahassakaan paikassa.¹¹ Rintamamiesten sodanaikainen kokemusmaailma onkin kenties oma ilmiönsä; talvisodan osalta sitä käsittelee Juha Mälkin ansiokas tutkimus, joka näyttää armeijan jännitteistä rakentuneen organisaation toimintakyvyn.¹² Sotilaiden yhteenkuuluvuuden pontimina oli monia tekijöitä isänmaallisesta suuttumuksesta aina pakkoon tai silkkään riippuvuuteen tovereista taistelussa, mutta Suomessa vallinneiden mielialojen muotoutumisessa rintamamiehet olivat kotirintaman kohteena ja sielun peilinä pikemmin kuin aktiivisina tuottajina. Talvisodan etelähämäläinen rintamamies näki sotilaiden ja kotirintaman välisen eron juuri tässä: »Sotilaiden sisään hiipinyt pelko ja hengissä pysymisen toivo muuttuivat heti ensimmäisestä taistelusta alkaen sisäiseksi hokemaksi: tapa tai tule tapetuksi. Näin nuorista sotilaista tuli lyhyessä ajassa armottomia 'puolieläimiä'.»¹³ Kotirintamalla merkitysten rakentaminen onnistui vailla jatkuvaa, välitöntä ja paljasta kuoleman todellisuutta. Kotirintaman ymmärrys rintamatodellisuudesta säilyi läpi lyhyen talvisodan vajavaisena, usein jopa ihanteellisena. Rintamamiesten »talvisodan henki» oli monessa mielessä oma rintamatovereita koskettanut kokemusilmiönsä, joka ei ihmisten välisestä kanssakäymisestä huolimatta osunut yhteen rintaman takaisten tunnekokemusten kanssa, propagandasta puhumattakaan.¹⁴

Armeijaan kohdistettiin suuria odotuksia, toiveita ja pelkoja. Kenttäpostin välityksellä rintamamiehet toki osallistuivat yleisen mielialan muokkaukseen, mutta heidän kokemustensa merkitys näkyi kunnolla vasta heidän palattuaan rintamalta. Siksi tässä teoksessa rintamamiesten sielunelämä kulkee vahvimmin mukana kertomusta silloin, kun aseisiin kutsuttujen tunnekokemuksilla oli merkitystä yleisen mielialan muokkaukselle lomilla, kenttäkirjeissä ja erityisesti sotaa edeltäneen ylimääräisen kertausharjoituksen aikana sekä välirauhan alettua. Sodan ajalla pääpaino on kotirintamassa, mutta sotilaiden ääntä ei ole unohdettu.

Seuraavilla sivuilla pyrin löytämään vastauksia siihen, miten sodanaikainen yhteishenki rakentui, miten ja milloin se purkautui ja min-

kälaisia säröjä siinä oli sodan aikana. Miten henkeä propagoitiin ja mitä tapahtui yhteiskunta- ja kieliryhmien välisille suhteille? Minkälaista tunnenormistoa sota-aika tuotti ja onko mahdollista erottaa joi-takin tiettyjä tunteita tai tunnekuvauksia, jotka erityisesti kuvasivat tal-visodan aikaa ja eloa välittömästi sen jälkeen?

TUNTEIDEN HISTORIAA

MITÄ LISÄARVOA JA uusia näkökulmia tunteiden historia tuo sota-ajan tarkastelulle? Tunteet ovat viimeisen vuosikymmenen aikana tulleet näyttävästi osaksi historian ylijäämänä ja ihmisten tai ihmisryhmien reaktioina tapahtumiin heidän ympärillään, vaan ymmärryksemme niiden asemasta inhimillisessä päätöksenteossa on terävöitynyt. Tunteet vaikuttavat ihmisten toimintaan joskus ratkaisevasti, ja yhdessä kognitiivisten kykyjen kanssa ne tarjoavat ihmisille olennaista tietoa ympäristöstä. Tunteidensa ohjaamina ihmiset ja myös jaettujen tunnekokemusten ympärille kehkeytyneet ihmisryhmät vaikuttavat aktiivisesti ja tarkoituksellisesti ympäristöönsä.

Tunteilla itsellään on myös historiansa niin kokemuksina kuin normeina ja käsitteinä, sillä osaksi tiedostamattomina ja osaksi tiedostettuina ne muuttuvat yhteiskunnan muuttuessa. Silti niillä on myös olemuksensa mukaisesti yleisinhimillinen perustansa, joka yhdistää ihmisiä toisiinsa kulttuurista ja ajasta huolimatta. Esimerkiksi modernin sodan tuottamat tunnekokemukset muistuttavat esimodernia tunnenormistoa. Häpeän ja kunnian yhteiskunnallinen merkitys ei ollut sotien välisessä Suomessa vielä kokonaan väistynyt modernin ihmiskuvan ja yhteiskuntajärjestelmän tieltä, mutta toisen maailmansodan aikana nämä »vanhanaikaiset» tunnenormit vahvistuivat ja osittain jopa löydettiin uudelleen yhteiskunnallisesti arvostettuina ominaisuuksina. Samaan aikaan huomaamme, että ajallisesti kaukaisina poikkeusaikoina ihmiset pelkäsivät, vihasivat, surivat ja rakastivat hyvin samankaltaisesti kuin suomalaisissa 1900-luvun ensi puoliskon sodissa. Tunteiden kohteet ja nyanssit toki muuttuvat: 1900-luvun sotien pommitusten pelko tai »kranaattišokki» ovat vieraita tunteita esimoderneille ihmisille.

Tunteet eivät suinkaan ole lähtökohtaisesti irrationaalisia vaan osa ihmisten rationaalista päätöksentekoa. Näin ne ovat myös olennainen osa poliittista asennoitumista. Tunteita tarkastelemalla olemmekin ymmärtäneet paremmin rationaalisuutta, joka ei tarkoita samaa kuin loogisuus. Puhdas logiikka harvoin ohjaa ihmisten päätöksentekoa ja vielä harvemmin maailmankuvaa, vaikka tähän joskus uskoa halutaankin, eikä vähiten historiantutkimuksessa. On mielestäni hedelmällisempää luonnehtia, että ihmisten maailmankuva ja toiminta on lähtökohtaisesti järkevää niillä kyvyillä ja tiedoilla, joita ihmisillä kulloinkin on käytössään. Sosiaalipsykologisesti lienee todennettavissa, että ihmisten toimintavapauden ja -kentän pienentyessä myös kyky ja tarve tehdä monimutkaisia tulkintoja vähenevät. Esimerkiksi sodan aikana selvät rajalinjat ja mustavalkoinen maailmankuva ovat omalla tavallaan hyvin järkeviä valintoja, sillä ne vapauttavat energiaa keskittyä selviytymisen kannalta tärkeämpiin tehtäviin ja vähentävät aatteellisia ristiriitoja oman yhteisön sisällä. Tällöin tunteiden ja ryhmäidentiteettien merkitys korostuu, sillä ne voi nähdä inhimillisesti katsoen perustavanlaatuisempina havainnoinnin ja olemisen muotoina kuin abstraktin ja yksilöllisen ajattelun. Tästä ei tietenkään voi johtaa mitään eettisiä normeja eli olettaa, että ihmisten toisinaan kyseenalainen toiminta sota-aikana olisi hyväksyttävämpää kuin normaalioloissa, mutta ymmärrettävämpää se silti lienee. Sotaoloissa tunteiden ja moraalin yhteys korostuu. Hyvä ja paha ratkaistaan tunteella pikemmin kuin eettisen »ohjekirjan» mukaan. Tunnepitoinen toiminta voi hyvin johtaa harhaan ja järjettömältä vaikuttavaan ajatteluun ja tekoihin, mutta omituisessakin toiminnassa, kuten pettymystä lievittävien syntipukkien etsinnässä tai tuulesta temmattuihin huhuihin luottamisessa on oma järkensä, vaikka niistä kenties puuttuu logiikka.¹⁵

* * *

Teos jakautuu neljään osaan. Ensimmäinen osa kertoo syksyn 1939 ylimääräisten kertausharjoitusten ja hermosodan tunneilmastosta. Kuinka poikkeusaika muodostui? Toisessa osassa siirrymme sotakuukausien yhdistävien tunnekokemuksen vietäviksi. Se käsittelee kuuluisaa »talvisodan henkeä». Miten tämä erikoinen kokemus ilmeni? Kolman-

nessa osassa näemme, että sodan hengellä oli kääntöpuoli, joka näkyi itsekkyytenä ja epäluulona. Haastavatko talvisodan matalamieliset piirteet käsityksen yhteen hiileen puhaltavasta kansakunnasta? Neljäs osa kertoo, mitä tapahtui kun talvisodan henki purkautui keväällä 1940, jolloin alkoi armoton syyllisten etsintä.

Aiemman tutkimuksen osalta olen hyötynyt erityisesti Sampo Ahton teoksesta *Talvisodan henki* (1989). Ahton tutkimus vastaa suhteellisen hyvin siihen, kuinka Suomessa sotaan suhtauduttiin ja kuinka talvisodan henkeä rakennettiin. Yhteishengen rapistumisen osalta se ei kuitenkaan tarjoa kunnollisia vastauksia, vaan sodan kuva säilyy särötömänä. Talvisodan kokemusta on lisäksi kosketeltu lukuisissa muissa teoksissa, jotka tasoltaan vaihtelevat akateemisesta yleistajuiseen.¹⁶

Sodan kulttuurihistorian ja tunteiden historian aiempi tutkimus ovat toimineet tärkeinä innoittajina ja menetelmällisenä apuna tälle tutkimukselle. Talvisodasta kirjoitettu runsas poliittinen historia tarjoaa vahvaa taustatukea. Uudempi suomalainen sota-ajan tutkimus käsittelee useimmiten jatkosotaa, sillä siitä on enemmän lähdeaineistoa ja toisaalta se tarjoaa foorumin mehevämmille problematisoinneille ja sota-ajalle tyypillisten yhteiskunnallisten ilmiöiden käsittelylle kuin suhteellisen lyhyt talvisota. Viime mainittu nimittäin ehti vain vähän kärjistäen päättyä ennen kuin kansalaiset havahtuivat sodan kauheuksiin. Kuitenkin talvisodan herättämät intohimot ovat aivan keskeinen tausta Suomen myöhemmille vaiheille toisessa maailmansodassa. On jopa yllättävää, kuinka tavallista toisen maailmansodan tai pelkän jatkosodan aatehistorian kirjoittaminen on vailla kunnan taustoitusta vuosista 1939–40, vaikka kyseiset tutkimukset ansiokkaita olisivatkin.¹⁷ Samaan hengenvetoon on todettava, että eritoten monet talvisodan yleisteokset katkaisevat talvisodan historian ongelmattomasti siihen, kun aseet vaikenivat.

Lähteistä tärkeimpiä ovat vuosina 1939–40 mielialantarkkailua harjoittaneen ja propagandaa tuottaneen AKS-johtoisen Maan Turva -järjestön arkistot,¹⁸ Päämajan propagandaosaston ja Valtion tiedotuskeskuksen arkistot, Valtiollisen poliisin (Valpo) arkistot, sotasensuuripiirien arkistot sekä Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran ja Työväen muistitietotoimikunnan muistitietokeruut. Lisäksi julkaistut muistelmät, aikalaiskirjallisuus, kirjeet ja ajan lehdistö täydentävät lähde-

pohjaa. Maan Turvan arkistot tarjoavat oivan ikkunan sota-ajan julkisiin mielialoihin ja tunnenormiston muokkaukseen, mutta muut lähdekokonaisuudet täydentävät muuten yksipuoliseksi jäävää kuvaa. Maan Turvan kohdalla on huomioitava järjestön johdon oikeistolaisuuden mahdollinen vaikutus heidän tuottamiinsa mielialaraportteihin, minkä tuon kriittisesti esille teoksen edetessä.

I

HERMOSODAN HENKI

UHMALLA PELKOA VASTAAN

KESÄLLÄ 1939 elettiin hiljaista hetkeä Neuvostoliiton ja Suomen välisissä neuvotteluissa, joiden ensi kosketus oli otettu salaisesti keväällä 1938. Viimeisin neuvottelukierros oli katkennut huhtikuussa, jolloin pöydällä oli ollut Suomenlahden saarien vuokraus itänaapurille mahdollisia Itä-Karjalan aluekorvauksia vastaan, mikä oli myös julkisuudessa yleisenä puheenaiheena. Loppukeväällä oli lisäksi jännitetty Neuvostoliiton ja Euroopan länsivaltojen lähentymistä. Kesän aikana kansainvälisen politiikan asetelma meni kuitenkin uusiksi. Elokuun lopussa solmittu Saksan ja Neuvostoliiton välinen hyökkäämättömyyssopimus kuulosti monista pahaenteiseltä, vaikka sen lisäpöytäkirjasta, jossa Suomi asetettiin suurvaltojen välisessä etupiirijaossa Neuvostoliiton nautinta-alueeksi, ei Suomen johdossa tiedetty mitään varmaa, kansan keskuudessa ei mitään. Kuitenkin juuri Saksan sopimusta edeltänyt vahvistuminen oli rohkaissut suomalaisia jopa yli yhteiskuntarajojen, sillä se nähtiin vastavoimana ja turvatakuuna Neuvostoliittoa vastaan. Sopimuksen jälkeen suomalaiset pyrkivät tulkitsemaan tilanteen aluksi suotuisaksi, sillä nyt Neuvostoliiton ei tarvinnut pelätä Saksan mahdollista hyökkäystä. Ehkä se sittenkin rauhoittaisi Pohjolan.

Suurvaltojen tasapaino oli 1930-luvun lopussa purskahtamassa ulos painekattilasta, mutta koko Eurooppa päätti pitkään olla uskottomatta sotaan. Samaan aikaan sen alkua toki ennustettiin, ja viimeistään keväällä 1939 Keski-Euroopassa sodan vääjäämättömyydellä spekuloitiin avoimesti. Milloin se alkaisi, oli eri asia. Turvallisuuden tunne säröili, mutta ei suinkaan vielä murtunut, vähiten Suomessa. Syyskuun alussa Saksa hyökkäsi Puolaan, ja paria viikkoa myöhemmin Neuvostoliitto miehitti tämän usein jaetun maan itäosat. Länsiliittoutuneet eli Iso-Britannia ja Ranska julistivat Saksalle sodan, mutta sota länsirintamalla pysyi vielä pikkukahakointina. Samoihin aikoihin itänaapuri

esitti Moskovan-neuvottelukutsut Baltian maiden ulkoministereille. Syys–lokakuun vaihteessa Viron, Latvian ja Liettuan ministerit allekirjoittivat sopimukset, joiden nojalla ne luovuttivat tukikohtia puna-armeijalle. Neuvottelukutsu Suomelle saapui lokakuun alussa, ja ensimmäinen valtuuskunta matkusti Moskovaan jo ennen kuin puoliväliä. Jos joutuivat hallituksen ministerit tällöin pohtimaan omaa paineensietokykyään, ei rasittava epävarmuus tulevasta ollut helppoa tavallisille ihmisillekään Suomessa.

Monet vanhemmat joutuivat sodan alla vaikeaan tilanteeseen: heidän täytyi koettaa viestittää lapsilleen rauhallisuutta ja arjen jatkuvuutta, vaikka saattoivat itse pelätä tulevaa. Ei oman epävarmuuden peittäminen aina onnistunutkaan. Lasten suusta kuului totuus tässäkin asiassa. Rajaseudulla hermosota tuntui toisinaan kuin lainehtivan yli rajan. Aikuisten pelko ja epävarmuus tarttui perheen pienimpiin Salmissa Raja-Karjalassa jo kesällä 1939:

»Ennen sodan syttymistä lapset keksivät uuden leikin: ennustamisen. Huomasimme nimittäin, että sinä kesänä taivaalla kulkevat pilvet olivat erilaisia, pelottavan näköisiä, ne olivat vuorien näköisiä, joiden huipulla oli lunta. Jos ne tulivat rajalta päin, tulee sota, ryssä hyökkää Suomeen.»¹⁹

Vaikka kesällä ja syksyllä 1939 vallitsi pinnalla edelleen optimismi ja luottamus sodan välttämiseen, lasten puuhut paljastivat arjen alla pimeitä ja tukahdutettuja virtauksia. Epävarmuutta koettiin Länsi-Suomessa Pohjanmaallakin. Alahärmässä lapset alkoivat kesällä leikkiä hautajaisia. He tappoivat hyönteisiä ja matoja ja pitivät näille juhlallisia seremonioita. Sinänsä tavalliset, mutta »kielletyt» hautajaisleikit herättivät vanhempien huomion: »Aikuiset eivät ihme kyllä kieltäneet meitä, vain puistelivat päätänsä ja sanoivat: 'Tuo taitaa tietää sotaa ja kuolemaa'.»²⁰ Luonnonenteistä eivät olleet vapaita edes korkeakirkolliset hengenmiehet. Kuopion hiipakunnan piispa Eino Sormunen kirjasi Suomussalmella muistiin heränneensä syyskuussa 1939 rajan suunnasta aamuvarhain länteen lentäneeseen kirkuvaan kurkiauraan. Mitähän se enteili?²¹ Etelä-Karjalan Taipalsaarella aikamiehet ennustivat syksyllä itätaivaalla havaituista revontulista taiste- luita, vaikka tietoisesti vähätelivät sodan syttymisen todennäköisyyttä.²²

Epävarmuus sodan syttymisestä tuntui kuin hallitsemattomalta luonnonkatastrofilta, jolle ei itse voinut mitään mutta samaan aikaan siihen täytyi jollakin tavalla valmistautua, toivoen kuitenkin parasta. Luonnosta lainatut vertauskuvat sanoittivat tunnelmia: pilvet kasaantuivat, ilma oli painostava, enteili rajuilmaa. Rajan pinnassa etenkin Kaakkois-Suomessa henkinen valmistautuminen sotaan oli edellä muuta maata, mutta se ei sielläkään kantanut varsinaisesti käytännön toimiin. Puutteelliset keskitetyt evakointisuunnitelmat olivat tietenkin valtion ongelma, mutta eivät paikalliset viranomaisetkaan olleet vielä lokakuuhun mennessä ehtineet asiaan kunnolla paneutua.²³ Muualla maassa jälkikäteen kerrotut kokemukset kesästä ja alkusyksystä 1939 saivat usein nostalgisia sävyjä. Kertomuksissa tavalliset askareet ja lämpimän kesän ihanuudet imaisivat mukaansa niin, ettei maailmanpoliittisen tilanteen aiheuttama yleinen hermostuneisuus saanut valtaa. Mutta se oli siellä taustalla koko ajan: »1939 lämmin, kuuma kesä... paljon onnellista olemista, joskin tietoisuus jo jostakin mustasta kuin isosta möhkäleestä. [...] Me kaksoset kuuntelimme aikuisten juttelua, aavistelevaa pelkoa.»²⁴ Epävarmuudessa arkea jatkaneiden aikuisten optimismissa oli jotakin pakotettua. Lasten ohella arkea tarkkailleilla vanhuksilla oli lupa kiteyttää yleisestä normista poikkeavia näkemyksiä. Kesän ilmapiiri oli niin erikoinen, että sen täytyi olla paha enne tulevasta, muisteltiin myöhemmin varttuneiden kansalaisten pohdiskelleen tuolloin.²⁵ Jälkikäteen oli tietenkin helppoa löytää ja muistella taikauskaisia enteitä, jotka myöhempien tapahtumien toisin mennessä olisivat täysin unohtuneet tai tulkittu toisin, mutta enteiden kokeminen kertoo siitä huolimatta vahvaa tarinaa kansalaisten tarpeesta hakea selvyyttä tilanteessa, jossa tulevaisuuden eteen oli laskeutunut pilviä.

Kesällä 1939 kasvanutta epävarmuutta vastaan taisteltiin myös konkreettisesti. Vapaaehtoiset linnoitustyöt keräsivät kesä-lokakuussa sotien välisen ajan kenties merkittävimmän kansalaisjärjestön Akateemisen Karjala-Seuran (AKS) aikaisemmin keväällä julkisuuteen tuomasta aloitteesta 60 000 vapaaehtoista osoittamaan maanpuolustustahtoa Kannakselle. Tätä puolustustahdon osoittamista varten Isänmaallista Kansanliikettä (IKL) poliittisesti myötäillyt ylioppilasarjestö organisoii Rajan Turva -järjestön kautta suuren kansalaiskeräyksen.²⁶ Linnoitustyöhön osallistuneiden »lapiojääkärien» työllä oli toki vaatimaton mer-

kityksensä käytännöllisen maanpuolustuksen kannalta, mutta ennen kaikkea operaatiolla nähtiin olevan symbolinen ja mielialoja vahvistava sekä puolustustahtoa ja uhrimieltä ulos- ja sisäänpäin osoittava merkitys. Vaikka aloite tuli AKS:sta, töiden järjestäminen oli lopulta suojeluskuntien ja Lotta Svärdin vastuulla. Propagandaa linnoitustöiden puolesta tehtiin myös kouluissa ja sanomalehdissä, ja eräillä työpaikoilla työnantajat saattoivat luvata peruspalkan linnoitustyöajalta.²⁷ Eräissä aikalaisnäkemyksissä ja muisteluksissa esitettiin linnoitustöiden olleen nuoren sivistyneistön puuhastelua. Ylioppilaiden ja oppikoululaisten osuus ei kuitenkaan ollut kaikista linnoittajista ehdottoman suuri. Linnoittajat eivät muutenkaan olleet vain ruumiilliseen työhön tottumatonta sivistyneistöä, vaan etenkin suojeluskuntien kautta vaatimatonta keräyksellä hankittua palkkaa nauttimaan värväytyi myös maanviljelijäväestöä. Kaikki värväytyneet eivät kuitenkaan kuuluneet suojeluskuntaan. Suojeluskuntien komentaja Lauri Malmberg varoittikin jäseniä suhtautumasta vieroksuen linnoittajiin, jotka saattoivat suhtautua suojeluskuntiin kielteisesti.²⁸

Karjalaisten keskuudessa nämä vapaaehtoiset herättivät lämpimänä kesänä näkökulmasta riippuen paitsi mielenkiintoa ja yleisänmaallista tunnelmaa, myös ihmetystä siitä, kuinka henkisen työn tekijöistä koostuneeksi luullulla, lopulta varsin vaatimattomia puolustusasemia rakentaneella joukolla oli aikaa ja mahdollisuutta käyttää kesän parasta työaikaa nimellispalkkaiseen vapaaehtoistyöhön.²⁹ Todellisuudessa valtaosa pesteistä oli lyhyitä, viikon tai parin mittaisia rupeamia, joita etenkin koululaisille mainostettiin hyödyllisenä lomanviettopana, mutta työväen näkökulma oli myös ymmärrettävä.

Into ei julkisuudessa tarttunutkaan kaikkiin, sillä AKS:n perustaman Rajan Turvan osuus linnoitustöissä ja niiden mahdollistamiseksi suoritettussa keräyksessä arvelutti poliittista työväkeä sekä ruotsinkielisiä ja liberaaleja. Mielenkiintoista tulevan Maan Turvan perustamisen kannalta onkin, että vielä keväällä AKS:n rooli jakoi kansaa poliittisesti, kun taas sodan alla sen rooli yleisenä propagandantuottajana ei enää herättänyt suuria intohimoja julkisuudessa: politiikka tuntui silloin merkityksettömältä. Vaikka yhteiskunta 1930-luvun lopussa oli alkanut ulkoisen uhan paineessa yhdistyä yhteiskunnallisista erimielisyyksistään huolimatta, kielikiikhoisen äärioikeistojärjestön harjoittama maanpuolus-

tustyö karkotti keräyksestä kaikki SDP:n ja edistyspuolueen eli kahden hallituspuolueen sekä RKP:n edustajat, eikä esimerkiksi Mannerheim ottanut keräyksen mainonnassa mitään roolia juuri tästä kansaa jaka-
neesta syystä.³⁰ Oikeiston ja maalaisliiton lehtiä lukuun ottamatta lin-
noitustyöt nähtiin nimenomaan poliittisena manööverinä, jossa suo-
menkielinen oikeisto pyrki omimaan kansakunnan edusmiehen paikan
yksin itselleen. Sotien välisenä aikana äärioikeisto ja AKS olivat kritisoi-
neet nimenomaan poliittista eliittiä hampaattomuudesta. Linnoitustyö-
keräys oli viimeinen kerta kun äärioikeisto onnistui tuottamaan hal-
lituksesta kuvan maanpuolustukseen nihkeästi suhtautuvana valtiolai-
vana, mikä ei tosiasiallisesti pitänyt ainakaan puolustusmenojen suhteen
paikkaansa. Ne olivat 1930-luvulla 15–20 prosenttia valtion menoista ja
taloudellinen puolustustaakka muihin eurooppalaisiin demokratioihin
verrattuna varsin korkea.³¹

Kuvaavaa AKS:n edustamalle ajatusmaailmalle sekä puutteelliselle
kyvyille ja tahdolle haistaa uusia yhteiskunnallisia virtauksia oli valita
keräyksen nimikkopäiväksi 16.5.1939 eli vapaussodan muistopäivä, jota
tosin tuolloin punamulta-Suomessa vietettiin jo laajennetussa merki-
tyksessä kansallisena armeijan lippujuhlanäytöksinä, ei tosin puhtaanvalkoiseen
perintöön nojaavissa piireissä.³² Työväenlehdissä saatettiin ihmetellä
myös sitä, miksi linnoitustöihin ei käytetty Viipurin läänin työttömiä,
jolloin työstä olisi ollut oikeasti hyötyäkin. Linnoitustöiden hyöty oli
kuitenkin laskettu löytyvän aivan muualta kuin sen työllistävästä vaiku-
tuksesta. Osaa tavallisesta työväestä arvelutti linnoitustöiden Neuvosto-
liitolle antama viesti; naapuria ei haluttu ärsyttää.³³ Osa ruotsinkielisistä
ylioppilaista kuitenkin lopulta osoitti virallisesti suosiotaan linnoittami-
selle, etenkin kun sen toteutuksesta vastasi heidän kannaltaan korrek-
timmin suojeluskunnat eikä kieliriidan pahin pukari AKS.³⁴

Yhteiskunnallinen luokka- ja kielijako velloi julkisuudessa, mutta
linnoitustöihin osallistuneiden muistoissa helteinen kesä 1939 on tullut
merkitemään nostalgista talvisodan esinäytöstä: silloin lähdettiin
ensi kertaa rajalle ja työskenneltiin ensi kertaa eri murteita puhuvien
ihmisten kanssa, jotka edustivat eri ammattialoja. Monille nuorille lin-
noitustyöt merkitsivät eräänlaista isänmaallista leirikoulua. Linnoitus-
töissä puhuttiin kansallista henkeä, ja joillekin kesän ja alkusyksyn
lapiohommat kertoivat ensi kertaa myös yhteiskuntaryhmien välisestä

liennytyksestä. Näin muisteli kuumaa kesää Oiva Latikka yli 50 vuotta myöhemmin:

»Vaikka yhteiskunnalliset vastakohtaisuudet tasoittuivatkin 30-luvun loppupuoliskolla merkittävästi, ei siitä ollut kouriintuntuvaa näyttöä. Linnoitustyö oli näyttö! Oman työmaani henkilöstössä oli mukana mm. tehtaantyömiehiä Lapualta ja Valkeakoskelta, maanviljelijöitä ja maatalon renkejä, kansakoulunopettajia ja virkamiehiä, eri alojen opiskelijoita ja koululpoikia sekä Viipurista että Etelä-Pohjanmaalta, joten voi sanoa, että kaikki ammattialat olivat edustettuina.»³⁵

Linnoitustyöporukat kilvoittelivat keskenään kovimmista työpanoksista ja pitivät välillä hauskaa. Pojat ja nuoret miehet kilvoittelivat paikallisten tyttöjen ja naisten suosiosta. Muonitustehtävien tytöille ja nuorille naisille riitti myös vientiä. Me-hengen kasvattamista varten tarvittiin myös vastakuva. Ryssävihaa ei tarvinnut loihtia linnoittajien keskuudessa, sillä sitä oli rakennettu maassa määrätietoisesti ennen 1930-luvun loppua, niin kuin eräs linnoitustöihin osallistunut mies asian suorasukaisesti ilmaisi,³⁶ eikä näkemyksessään ollut historialliselta kannalta väärässä. Kesän 1939 tilanteessa tosin ryssävihaan sekoittui jo aimo annos pelkoa ja siihen liittyvää vihaista spontaaniutta. Tällä oli kuitenkin vaikea täysin selittää diplomaattista selkkausta syyskuun puolessavälissä. Se syntyi, kun neuvostolähetystö Helsingissä sai tiedonantajiltaan kuulla eräiden linnoittajien itänaapuria pilkkaavista ja herkässä tilanteessa sodan lietsomiseksi helposti tulkittavista teksteistä linnoituslaitteissa.³⁷ Vapaaehtoistyö jatkui siihen saakka, kunnes neuvottelut Moskovassa alkoivat ja Suomessa aloitettiin YH:n nimellä kulkenut osittainen liikekannallepano, jolloin reserviläiset jatkoivat Kannaksen linnoittamista. Osa vapaaehtoisista linnoittajista jatkoi työtä reserviläisinä.³⁸ Ylimääräiset kertausharjoitukset välittivät Neuvostoliitolle poliittisen viestin puolustustahdosta, mutta liikekannallepanon kutsuminen harjoituksiksi puolestaan pyrki vähättelemään liikekannallepanon sotaisuutta, jotta sitä ei idässä olisi helppo tulkita uhaksi ja käyttäjä painostuskeinona neuvotteluissa.

Kun ensimmäinen J. K. Paasikiven suomalaisvaltuuskunta kutsuttiin Moskovan-neuvotteluihin, ilmapiiri sähköistyi ja ajoi ihmiset

hakemaan turvaa ja ennen kaikkea henkistä vahvistusta toisistaan. Yhtenä tärkeänä yhteenkuuluvuuden spontaanina osoituksena kansalaiset kerääntyivät tämän ja sitä seuraavien kahden neuvotteluvaltuuskunnan Moskovan-junan asemille Helsingin ja Terijoen välillä virittämään isänmaallisia lauluja.³⁹ Jaetut tunnukset ja symbolit sekä toistuvarytminen musiikki ja laulu ovat joukkoliikkeiden käyttövoimaa; ne paitsi vahvistavat myös itsessään luovat yhteenkuuluvuuden tunnetta ja viitoittavat tietä kokemukselle yhteisöön sulautumisesta.⁴⁰ Yleisöllä ei ollut tarkkaa tietoa neuvottelujen sisällöstä ennen marraskuun alkua ja valtuuskunnan kolmatta matkaa, jolloin Neuvostoliiton yksityiskohdattaiset vaatimukset tulivat julkisuuteen. Epätietoisuus lisäsi monien tarvetta vahvistaa mieltänsä kokoontumalla yhteen tuttujen ja tuntemattomien kanssa. Mielialojen muistelijoille kuvaavasti esimerkiksi puolustusministeri Juho Niukkanen koki yleisen jännityksen nousevan ensimmäisestä neuvottelukutsusta ja etenkin ennen kuin hallituspiirien ulkopuoliset tahot olivat edes kunnolla tietoisia niiden sisällöstä – tyypillistä tässä oli mielialan kuvailu jonakin hyvin epämääräisenä tuntemuksena.⁴¹ Kun pahaenteisenä muistumana mieliin nousivat vain reilua vuotta aiemmin Länsi-Euroopan pääkaupungeissa helpotuksesta yhteen kerääntyneet väkijoukot, jotka olivat toivottaneet kotiin Münchenistä palanneet neuvottelijat, joilla oli taskussaan viesti: sota ei tule.

Ensimmäisellä Moskovan neuvottelumatkalla reaalioliittiseen kynnisytyteen taipuvainen Paasikivi huomautti vaunuosastossaan, että jos tämä kaikki olisi ratkaistavissa laulamalla, ei Suomella olisi mitään hätää. Toiseen valtuuskuntaan lokakuun jälkipuolella liittynyt, ilmeettömältä vaikuttanut valtiovarainministeri Väinö Tanner tuntui jopa liikuttuvan kansalaisten eleistä. Väsyneenä toistuviin suosionosoituksiin ei Paasikivi sen sijaan toisella Neuvostoliiton junamatkalla jaksanut enää Lahdessa nousta yöpuolta yleisöä tervehtimään. Kolmannella ja viimeisellä neuvottelumatkalla itänaapurin vaatimukset muiden muassa Hangon tukikohdasta ja alueluovutuksista Kannaksella olivat jo suuren yleisön tiedossa, ja tunnelma asemilla oli Tannerin mielestä entisestään vakavoitunut, mutta päättäväinen.⁴²

Kaikesta huolimatta monien ihmisten mielialaa hallitsi omalaa-tuinen ilmapiiri, jossa valmistauduttiin henkisesti sotaan, johon ei joko uskottu tai haluttu uskoa. Uransa huippua tärkeänä ministerinä elänyt

Tannerkin oli optimistinen, niin kuin melkein kaikki isokenkäiset.⁴³ Sama ilmapiiri läpäisi hallituksen, jossa etenkin ulkoministeri Eljas Erkon harteille eräät aikalaismuistelijat sitten sälyttivät – eivätkä aivan aiheetta – syytöksen uskomisesta Neuvostoliiton vain harhauttavan vaatimuksissaan, mutta samaa näkökulmaa puitiin tietenkin myös kahviloissa ja kadunkulmissa. Huolestuttava ja monista pelottava tilanne tarjosi nimittäin oivaa raaka-ainetta poliittiselle spekuloinnille ja kannunvalannalle. Syksyn puheenaihetta ei tarvinnut miettiä. Sodan syttymisen epäily saattoi toimia myös yhteisenä yrityksenä torjua piilevää paniikkimieliä, jonka torjumiseksi Maan Turvakin lokakuun alussa perustettiin. Suurvallan hyökkäys ei nimittäin tarjonnut ensisilmäyksellä raaka-ainetta ainakaan voitonuskolle ja luottamukselle tulevaisuutta kohtaan. Jatkuvasti vahvistuva yhteishenki oli kenties tuloksena tästä yhteisestä ponnistuksesta välttää pelkäämistä sotaa.

Ylimääräiset kertausharjoitukset lokakuun puolivälissä laukaisivat jännityksen toimintaan. Poliittista elämää aitiopaikalta seurannut Moskovan-neuvottelija Väinö Tanner määritteli YH:n vaikutuksen olleen ratkaiseva askel talvisodan yksimielisyyden synnyssä, sillä ihmiset tajusivat konkreettisesti olevansa samassa veneessä ja samojen vaarojen uhkaamana: »Kun ulkoa uhkaa vaara, ei meillä ole varaa tällaiseen erimielisyyteen.»⁴⁴ Tannerin mukaan vielä syyskuussa poliittinen lehdistö oli antanut mielipide-erojen lainehtia, mutta nyt se loppui, sillä päivänpoliittiset mielipiteet asetettiin syrjään tärkeämmän edestä.

Syksyn 1939, YH:n ja Moskovan-neuvotteluiden aika käy miltei oppikirjaesimerkistä sotaa edeltävästä molemminpuolisesta nokittelusta ja tahallisista väärinymmärryksistä, jotka pienellä vaihtelulla toistuvat aina ennen konflikteja. En tarkoita, että Suomi olisi pienenä maana taroituksellisesti lietsonut sotaa, sillä tässä Neuvostoliitto veti pidemmän korren. Kuitenkin kummallakin puolella keskitetiin joukkoja rajalle ja osoitettiin puolustus- ja hyökkäysvoimaa. Puna-armeija suoritti rajan ja ilmatilanloukkauksia, kun taas suomalaiset joukot tyytyivät huutelemaan rajan yli, ei varmaankaan armeijan päällystön mieliksi. Kärjistyville kriiseille tyypillisen karnevalisoitumisen merkeissä tavattiin aivan sodan alla kertoman mukaan suomalaisia rajasotilaita pyllistämässä rajan toiselle puolelle.⁴⁵ Diplomatiassa Neuvostoliitto esitti myöntyvää roolia, vaikka rajansiirto oli sen aloite. Stalinin johdolla se näytti ole-

vansa valmis kompromisseihin, kun taas Suomen virallinen linja, hallituksen eriävistä mielipiteistä huolimatta, säilyi sodan alkuun saakka uhmakkaana: vain pieniä myönnytyksiä Neuvostoliiton vaatimuksiin. Suomi oli kenties ratkaisevasti isompi maa kuin Baltian maat, ja lisäksi tärkeimpänä tekijänä sen historia Venäjän kanssa oli erilainen, itsenäisempi. Suomessa samastuttiin Pohjoismaihin. Uhmakkuutta Suomen asenne epäilemättä siis sisälsi, mutta toisaalta kyseessä oli myös peli, jonka panoksena oli haluttujen tunneviestien välittäminen niin itänaapurille kuin omalle kansalle. Myöntyminen vaatimuksiin olisi välittänyt viestin pelosta, niin kuin kenraalit Harald Öhquist ja Hugo Österman marraskuun alun keskustelussaan totesivat.⁴⁶ Pelko ja paniikkimieliala olivat tunteita, joita viimeiseen asti haluttiin välttää.

SODAN HENKI-KAUNIS JA RUMA TALVI- SOTA

Talvisodan henki on myytti – ja totta

Talvisodan henki on yksi käytetyimmistä suomalaisista myyteistä. Mutta yhdistikö yhteinen vaara kahtia jakautuneena olleen kansan todellakin, ja miten kestävä yhtenäisyys oli? Miten suomalaiset kokivat talvisodan, miltä se tuntui?

Tuomas Tepora riisuu talvisodan hengen yltä myyttisen kaavun ja tarkastelee sitä laajasti ja eri puolilta, pääosin kotirintaman mutta myös rintamamiesten näkökulmasta. Syntyikö talvisodan henki kansan keskuudessa vai oliko se valtiollisen propagandan tulosta? Sodan syttyessä ihmiset kaikista kansan kerroksista nousivat taistelemaan omaksi koetun maan puolesta, mutta hengessä esiintyi myös pohjavirtauksia: pelkoa, itsekkyyttä, epävarmuutta. Sodan lopulla henki alkoi rakoilla. Esiin nousivat epäluulo, salaliittoteoriat ja syntipukkien etsiminen. Kunniakas taistelu tuntui päättyneen häpeälliseen rauhaan, mutta mielissä risteilivät niin revanssihenki kuin toive rauhan kestämisestä.

Tässä merkkipaaluksi muodostuvassa teoksessa hyödynnetään ennen käyttämättömiä lähteitä.

#kirja

WWW.KIRJA.FI

9 789510 401668

92.73

ISBN 978-951-0-40166-8

PÄÄLLYS PEKKA LOIRI